

STARE IN NOVE OCENE

II

Vlado Vodopivec

Umik v konformizem ali prevzemanje odgovornosti

Spreminjanje socialne in politične podobe sveta in razvrednotenja mnogih dovčerajsnjih duhovnih vrednot spremljajo ljudje že od nek-daj s stisko in z nemirom. Strah pred negotovo, neznano prihodnostjo se prepleta z nostalgijo po »zlati dobi varnosti«, optimistično navdušenje zaradi političnih zmag začenja plahneti, rasteta pa razočaranje zaradi pričakovanj, ki se razkrivajo kot neizpolnjiva, in zaskrbljenost zaradi odmikanja v prihodnost ciljev, ki so se zdeli že doseženi.

Takšno tesnobo in razočaranje najbolj prizadeto, nestrpno in brezobzirno izpovedujejo mlade generacije, ki stopajo v spreminjajoči se svet manj s svojimi kot s posredovanimi pričakovanji, znajdejo pa se pred vznemirljivimi vprašanji, ko predstave in iluzije primerjajo z novo nastajajočo družbeno resničnostjo, ki terja novih odgovorov.

S starejšimi generacijami, ki so bile in ostajajo še naprej nosilec konceptov družbene preobrazbe, že zaradi svoje mladosti ne morejo deliti polne odgovornosti za današnjo in jutrišnjo podobo sveta. Kritično so razpoložene do doseženih rezultatov, zato tudi niso pripravljene, da bi brez pridržkov te odgovornosti delile in nadaljevale, kar so generacije pred njimi zamislile in že opravile. Takó se mladi ljudje pojavljajo sredi družbenih bojev bolj kot kritični in skeptični ocenjevalci doseženega, strogi in neizprosni sodniki družbenih zamisli in akcije starejših, kakor pa novi sodelavci, ki bodo prevzeli politično in kulturno dediščino. S tem hote ali nehoté vnašajo dvome o dosegljivosti ciljev in možnostih, da bi ustvarili tak snovni in duhovni svet, ki bi ustrezal intimnim težnjam in pričakovanjem ljudi. Skepsa pa hromi učinkovitost politične in socialne akcije, zato je eden izmed vzrokov, da nastajajo konflikti med generacijami.

Neposredno po prvi in drugi svetovni vojni so izpovedovali pesimizem in razočaranje predvsem mladi ljudje, ki so se vračali iz vojne in taborišč, preveč prizadeti od tega, kar so doživeli, da bi se bili lahko vključevali v tokove mrzlične povojne graditve in v dohitevanje zamujenega. Utopljujejo se v trpkih spominih, oropani so iluzij in so nesposobni, da bi razumeli nemirni povojni svet z vsemi političnimi, socialnimi in moralnimi anomalijami; generacije »izkoreninjencev« po vojnah padajo v vse globlje zagrenjenosti, dokler velik del njih dokončno ne propade, telesno in duhovno, socialno ali moralno, kot zapoznela žrtev vojne.

Problemi mladih generacij so danes povsod v svetu v središču zanimanja in zaposlujejo enako politiko kot sociološko znanost, vendar niso problemi tistih generacij, ki so bile neposredno prizadete v vojni, temveč predvsem po vojni odraščajočih mladih ljudi. Ta

kriza nima le znake v vsakem obdobju prisotnih konfliktov med očeti, obremenjenimi s preteklostjo, in v prihodnost zagledanimi sinovi, temveč tudi drugačne vsebinske razsežnosti; zato je po oblikah bolj skrajnostna, ni omejena po političnih prostorih, po socialnih skupinah in ne po idejnih pripadnostih. Prejšnje generacijske krize so bile le prehodni pojav in so sčasoma izgubljale nepomirljivost ali se drugače razreševale, ta pa se stopnjuje in kaže težnje po stalni prisotnosti. Ker v vsem obsegu kaže bistvena nasprotja in protislovja današnjega stanja v svetu in so politične, idejne in moralne dileme te krize v bistvu dileme sodobnega družbenega razvoja, je utemeljeno spoznanje, da je kriza mladih generacij sestavni del današnje družbene krize, ki jo je mogoče presegati in razreševati samo v okviru naprednih političnih, socialnih in moralnih perspektiv družbe.

Ernst Fischer meni, da so bili dosednji generacijski boji samo burni idejni procesi in spopadi znotraj meščanskega razreda, ki so jih povzročali zaostreni razredni boji. Nasprotja so se razreševala tako, da so se uporni mladi ljudje ali odpovedali svojemu razredu in se pridružili revolucionarnemu delavskemu gibanju ali pa so kapitulirali, se pomirili s socialno stvarnostjo in postali konservativni kot očetje. Uporne mlade generacije se danes ne odločajo med podobnimi alternativami, ker imajo socialne, politične, idejne in moralne napeitosti zaradi sprememb v celotni družbeni strukturi drugačno vsebino. Upor je namenjen grozljivim tendencam družbenega razvoja, že prisotnim in še hujšim pričakovanim učinkom stehvzirane civilizacije, konformizmu in dehumanizaciji v vseh življenjskih območjih in konservativnim političnim strukturam, ki so nosilec teh procesov. Ta pa se lahko dogaja le v imenu človeka, v imenu njegove svobode in emancipacije in v imenu humanizacije družbenih odnosov. Boj mladih generacij je zato po vsebini in težnjah boj novega s starim, boj, ki je »v vsaki družbi, tudi socialistični, v veliki meri impulz družbenega napredka«.*

Tako ocenjevanje se zdi lahko samovoljno, če vidimo samo kaotičnost vsebine in grotesknost oblik, ne pa tudi prepletanje nihilističnih, destruktivnih in morbidnih prvin s konstruktivnimi, humanimi in plemenitimi prizadevanji v njihovem boju. Nezadostno bi bilo vrednotiti ponašanja mladih ljudi s standardnimi merili progresivnosti in približevanja političnemu in duhovnemu nihilizmu, ne da bi poskušali ugotavljati vzroke, ki so narekovali in narekujejo takšno vsebino, kot se nam odkriva in je ob še tako nerazumljivi razdiralnosti znak globoke duhovne stiske.

Hipsterji, huligani, teenagerji, beatniki, provosi in situacioniti, agresivna dokazovanja svoje lastne veljave v fizičnem uničevanju, upadljivo vedenje, absurdna življenjska filozofija in moralni cinizem, posmehljiv odnos do kulture in zlasti kulturne dediščine, histerična privrženost idolom, nestrpni ekskluzivizem in zatekanja k nerazumnim oblikam umetniškega izpovedovanja stiske in ogroženosti imajo

* Ernst Fischer: Problemi mlade generacije. Lj. CZ. 1966.

nekaj sorodnega in skupnega. (Fischer in nekateri drugi avtorji obravnavajo te pojave kot celoto in z vidika krize sodobne družbe.)

To je odpor proti pravnim, moralnim in estetskim normam sodobne družbe, proti njenim avtoritetam, mitom in simbolom v politiki in v kulturi, proti njenemu načinu življenja, proti njeni vsebini in zlasti proti perspektivam, ki jo družba mladim ljudem nudi.

Toda kot je protisloven svet, kateremu so protesti namenjeni, razpet med dileme še večje dehumanizacije in perspektive materialnega in duhovnega osvobajanja, tako je protisloven tudi upor. Kriza mladih generacij razkriva pretresljivo prizadetost zaradi osamljenosti in nemoči, upor proti nasilju ter utesnjevanju svobode in iskanje novega in globljega življenjskega smisla v drugačnem svetu. Toda uporno ponašanje se razkriva tudi v prilagajanju temu svetu, imanentnim težnjam po razkroju in uničevanju, v konformizmu in nihilizmu, v odklanjanju resnične kulture in sprejemanju konfekcije kulturnih nadomestkov; vse to krepi težnje, da bi spremenili človeka v nerazmišljajoč, brezosebni prilastek nastajajoče totalitarne visoko razvite civilizacije, upor pa spreminja v nenevaren manirizem.

Zaradi tega ne morejo zadovoljiti enostranske ocene, da so mlade generacije samo dekadentne, ker da so nehale razmišljati o resničnih problemih človeka in družbe in se nesmiselno izživljajo v pozabi in samouničevanju, niti ne, da so progresivne in obetajoče, ker z novimi oblikami politizacije in angažiranosti utirajo pot progresivnim družbenim ciljem in napredku.

Politični sloji na Zahodu, ki pripadajo eliti moči in oblasti, začinjajo sprejemati in priznavati razpoloženja in zahteve mladih ljudi in njihov način življenja, čeprav z grenkim priokusom, saj se bije z njihovo konservativno imenitnostjo. V precepu so, ali naj pospešujejo prilagajanje mladih ljudi življenju industrijske družbe ali pa naj oblike izživljanja, odvratne tradicionalnim konservativnim pojmovanjem, odklanjajo, pa čeprav bi se potem mlade generacije nevarno obrnile proti vsem političnim temeljem družbe. V tej izbiri se je bilo treba odločiti za prvo.

Oriana Fallaci* navaja iz zapiskov svoje poti po ZDA značilne primere takega približevanja mladim ljudem, pa tudi ocene, ki praviloma niso tako javno in glasno povedane. Eden izvedencev za mladinska vprašanja, ki se v praksi ne spopada z oblikami izživljanja mladih ljudi, ker jih je bolj koristno priznavati, ji je dejal tole: »To so mlade zveri, ki bi hotele spreminjati svet, pa sploh ne vedo, kakšen je«. Drugi pa ji je ta odnos pojasnil z besedami: »Žanikati jih bi pomenilo toliko kot tajiti, da stoji berlinski zid. Vedeti je namreč treba, da jih je v ZDA 24 milijonov«. Ob takih ocenah je razumljiv pomen in smisel besed, s katerimi je mlade ljudi pozdravil nedavno podpredsednik ZDA Humphrey, ko jim je govoril: »Prijatelji, vi s svojimi idejami obnavljate svet. Zaupam v vašo generacijo in dovolite mi, da se tudi jaz štejem za enega od vas«.

* Polet — Zagreb 1966 št. 5.

Ne moremo verjeti, da so najvišja odlikovanja liverpoolskim hroščem, katera jim je pred leti priznal britanski dvor, in zanosne besede prvaka konservativne vlade v častitljivem britanskem parlamentu o njihovem kulturnem poslanstvu, veljala novi »umetnosti«. Bila so namenjena mladini, ki se je histerično navduševala za kuštravce, včasih tudi tako, da je povzročilo skoraj takšno opustošenje kot med vojno akcije nemškega letalstva.

Še bolj kot z besedami in odlikovanji si trudi zahodna industrijska in potrošniška družba pridobiti mlade ljudi s prilagajanjem materialne in duhovne potrošnje njihovim željam, okusom in zahtevam. Mimo množične proizvodnje konfekcijske »kulture«, kot so nekatere nove filmske zvrsti, mimo preplavljanja trga z zvrstimi literature in glasbe, ki ustreza njihovemu okusu, mimo podpiranja vsega, kar politično, kulturno in duhovno anestezira mlade ljudi in jih onesposoblja za samostojno razmišljanje, se potrošnja prilagaja mladim ljudem, da bi vzbujala občutek svobode ter jim dokazovala, da je zmotna njihova zavest o utesnjenosti in osamljenosti. Fischer pripoveduje o nemškem trgovcu, ki se je odločno zavzemal za to, da bi si otroci čimprej sami določali modo, češ da jim to posreduje prepotraben smisel za svobodo. Oriana Fallaci pa pripoveduje, kako so Fordove tovarne, ko so pripravljale zadnji model mustanga, natančno proučevale okus in zahteve mladih avtomobilskih potrošnikov.

Zahodne industrijske družbe si prizadevajo otopiti nevarno ostrino v mladih generacijah s strpnim priznavanjem, odbijajočih oblik njihovega ponašanja in s prilagajanjem potrošnje njihovim željam, da bi jim posredovale zavest o svetu, ki jim je naklonjen, ki je njihov, današnji in jutrišnji, najboljši svet, o katerem ne velja razmišljati. Medtem pa so socialistične družbe bolj toge, manj pripravljene razpravljati z njimi in popuščati njihovim zahtevam, razmišljati o krizi in se poglobljati v njeno bistvo.

V specifičnih političnih družbenih in duhovnih razmerah je problem mladih tudi tam enako pereč, kriza mladih pa vsebuje vse glavne prvine kot v zahodnem svetu.

Generacije, ki so že nekaj desetletij na vodilnih državnih in političnih položajih v teh sistemih, si prizadevajo razreševati pojave krize s sklicevanjem na heroizem in idealizem, katerega nosilci so bili sami, revolucionarji iz obdobja upora, državljanskih vojn in poveljne graditve, ki so se do konca žrtvovali za politične in gospodarske zmage. Zakoreninjeni so v svoji revolucionarni preteklosti, niso pa sposobni in pripravljeni spoznati, da nove družbene situacije in krize zahtevajo nove rešitve, samo sklicevanje na preteklost ni prepričljivo, zlasti pa ne učinkovito. Tako ostajajo pri oceni, da so problemi mladih ljudi prehodni, posledica pomanjkljivosti družbenih mehanizmov, vzgoje in političnega dela, uspeh političnih nasprotnikov, ki še ogrožajo socialistično graditev, in tujih, socializmu nenaklonjenih duhovnih tokov, ne pa problem tudi socialistične družbe, njene odprtosti in njenih ciljev, socialistične perspektive v vseh življenjskih sferah.

Poleg skromnih podatkov iz teh držav potrjujejo taka ocenjevanja tudi tista literarna dela, ki problem mladih in njihovo agre-

sivno ponašanje obravnavajo kot uspeh političnih sovražnikov in pomanjkanja svoje budnosti.*

Šele v zadnjem času se na temelju socioloških raziskav uveljavljajo tudi v teh deželah drugačna spoznanja. Tako so bile po novicah v dnevnem tisku v letu 1966 na Poljskem objavljene nekatere raziskave, ki naj pomenijo začetek sistematičnih znanstvenih ocen teh problemov. Ne gre za vprašanja, ki jih družba uspešno lahko rešuje s sposobno policijo, politično kampanijo in učinkovitim represivnim sistemom, temveč takšna, ki imajo vzroke v družbeni strukturi in v družbenih odnosih, v politični in duhovni klimi. Take ocene načenjajo vprašanje sposobnosti socialistične družbe, da se progresivnim protestom mladih generacij odpre, jim omogoči, da se kot negacija konservativnega uveljavijo in začenja probleme mladih reševati v širših okvirih.

Vodilni politični sloji na eni in drugi strani niso danes sposobni razumeti in razreševati prisotne krize, uravnavati nasprotje med dejanskim položajem in perspektivo mladega človeka v družbi in položajem, ki mu kot svobodnemu in razmišljajočemu človeku pripada, kot so nezadostne v razreševanju dileme bodočega družbenega razvoja. Upor mladih generacij pa je v svojih pozitivnih prizadevanjih del bitke za tisto alternativo družbenega razvoja, katere rezultat naj bi bil svoboden, notranje bogat svet, humana in racionalna družba, ki bo zagotavljala največ osebne svobode in omogočala v čim večjem razmahu razvijanje vseh ustvarjalnih sil.

Generacije, odraščajoče po letu 1945, se niso znašle samo v ruševinah mest, temveč so bile tudi priča, kako so razpadale mogočne in nedotakljive ideologije. Najprej je doživel nacionalni socializem usodo porušenega Berlina. Socializem, ki se je dolgo istovetil s sovjetskim etatizmom in Stalinovo idejno avtoriteto, se je po jugoslovanskem uporu 1948, po berlinskem uporu in po XX. kongresu razkril tudi kot nehuman sistem političnega nasilja in zlorab. Anemična zahodna demokracija kot ideologija »svobodnega sveta« je zlasti z zločinom v Dallasu, rasno segregacijo in vietnamsko vojno dokazala svojo nesposobnost. S kratkotrajnim pontifikatom Janeza XXIII. je že katolicizem začel izgubljeni sij nedotakljive monolitne ideologije.

To razpadanje ideoloških mitov pa je zapuščalo za seboj tudi praznino. Sprožilo je val nezaupanja in dvomov v mladih generacijah ter vzpodbujalo vprašanja: v kaj ste pravzaprav verjeli in za kaj ste se opredeljevali. Vaša vera prekrita s patosom fraz in propagande o tem, kako uresničujete najboljšega od svetov, se je po vrsti razkrila kot sama zgodovinska zmota.

S takimi občutki dvomov in skepse se današnje generacije vključujejo v svet, ki govori še vedno o svobodi, v družbeni praksi pa svobodo vedno bolj omejuje, se zavzema za odgovornost s svojim zamotanim funkcionalizmom pa odpravlja vsako resnično odgovornost, razglašča se za najbolj moralnega, priznava pa samo moralno neposredne koristnosti in uporabnosti, zatrjuje, da gredo vsakomur neomejene

* Prim: Thyrmund: Hudič, Lj. 1965, DZS.

možnosti uveljavljanja, v resnici pa neusmiljeno zahteva od poslednjega člana prilagajanja v zameno za »močvirje blaginje« (Fischer).

Družba, ki je razkrila tako krhkost svojih ideologij, ki nudi mlademu človeku samo usodno osamljenost, odtujenost in nesvobodo, čeprav ga zasipa z izobiljem, poraja dvome o smislu bivanja in izziva k upor. Upor proti nesvobodi in utesnjenosti se začneja pri nespoštovanju in se stopnjuje v zanikanju večine družbenih norm, proti neodgovornosti pri podiranju »funkcionalizma odgovornosti«, proti prilagajanju z nepriznavanjem avtoritet, institucij in hierarhij. Dokler upor mladih generacij, čeprav neuravnovešeno pretiran, glede vsebine in oblik nestrpen in neobjektiven do preteklosti in sedanosti, kritično dvomeč in skeptičen do političnih in kulturnih dosežkov prejšnjih generacij in nejasen ter ne vedno dosleden v oblikovanju in iskanju političnih, kulturnih in idejnih ocen in konceptov, snuje na viziji nove humane družbe, na zavesti in spoznanju, da je družba s svojimi progresivnimi jedri sposobna razreševati svoja notranja protislovja in se odloča za tisto dilemo, ki bo za posameznika in družbo pomenila materialno in duhovno osvobajanje, je upor smiseln, konstruktiven in »impulz družbenega napredka«.

Kadar pa ostaja protest mladih ljudi, sprva emocionalna negacija konformizma in dehumanizacije, brez zadnje vizije, kadar se dokončno zaustavi pri zavesti o nesmislu bivanja in nepriznavanju dilem bodočega družbenega razvoja, začne postajati neresničen, prazna teatralika in votel snobizem. Tak je seveda lahko sprejemljiv za nove mite in idole in dostopen za vso materialno in duhovno konfekcijo, ki jo ponuja potrošniška družba. Upor postane beg in slepilo ter nov konformizem, ki se staplja s starim, preneha biti negacija in postane opora konservativnih političnih in socialnih struktur, postaja sestavni del potrošniške družbe in njene skomercializirane kulture.

Njegove zunanje znake in oblike z nenevarno vsebino vred ta družba sprejema in pripoznava. Moralni nihilizem kot neškodljiv vsrkava, beg v privatnost »absolutne svobode« kot zase koristen sprejema, odklanjanje prave kulture dopušča, ker ji je tako odveč, zatekanje v mamila in slepila, ki hromijo osveščanje in dejavnost pa podpira, ker ji je prebujena dejavnost vedno nadležna.

Krog upora proti konformizmu je sklenjen s preraščanjem v nov konformizem, če ga ne spremljajo osveščena prizadevanja za družbene vrednosti: za humanizacijo družbenih odnosov, za materialno in duhovno osvoboditev človeka, za višjo kulturo, za odgovornost in moralo. Samo taka prebujena uporna dejavnost daje smisel bivanju in omogoča preseganje osamljenosti in pomeni prevzemanje odgovornosti za jutrišnjo podobo in modo sveta.

Medsebojne ocene in problemi socialistične revolucije

Očitno je, da so bile razmere, v katerih so odraščale mlade generacije v zadnjih desetletjih, v naši družbi, relevantne za njeno politično in duhovno fizionomijo, drugačne kot v industrijsko razvitih

državah na zahodu, različne pa tudi od razmer v socialističnih deželah. Zaradi tega ne gre, da bi ocene o vzrokih in vsebini krize mladih generacij, veljavne za tamkajšnje razmere, samo presajali v naš družbeni prostor. Naša družba se je sicer znašla pred mnogimi sorodnimi problemi socialistične evolucije kot druge socialistične dežele, razreševala pa jih je po svoje, skladno s svojimi možnostmi in interesi in z iskanjem svoje socialistične perspektive.

Ta neodvisna in samostojna socialistična orientacija, ki se ni izločala iz socialističnega političnega in idejnega območja, se je pa skušala enako upirati dogmatizmu kot revizionizmu, dilemam, okrog katerih so se v mednarodnem delavskem gibanju vedno znova začenjale in zaostrovale bitke in se odločala za tretjo dilemo kreativne uporabe socialistične teorije in prakse, je značilnost naradnoosvobodilne borbe in povojnih gospodarskih, političnih in idejnih bitk. Zaradi tega se je morala že v prvih letih po vojni spustiti v odprta nasprotja z dogmatizmom in hegemonizmom stalinske koncepcije socializma, po skoraj dveh desetletjih pa politično in idejno obračunati s svojim etatizmom, ki je postajal vedno večja nevarnost socialističnemu razvoju.

To ne pomeni, da razdobje etatističnega socializma v tej družbi, iz katerega sta postopno nastajali samoupravna demokracija in nova demokratska družbena zavest, s politično in duhovno klimo ni povzročalo mnogih sorodnih posledic, konfliktov in odporov, predstav, ocen in pojmovanj kot etatistične politične strukture v socialističnih deželah, pa tudi na Zahodu. Zaradi tega ni nenavadno, da so nekatere prvine v krizi mladih generacij podobne, odpirajo probleme in povzročajo nasprotja kot drugod po svetu.

Ni lahko verjeti zagotavljanju, da je kriza mladih generacij pri nas umišljena, ker preveč podatkov govori drugače. Najmanj je mogoče dokazovati to s podatki o organizacijah in s številkami o organiziranosti mladine. Nepopolno pa je tudi omejevanje problema na vprašanja vključevanja mladih v samoupravno organizacijo družbe in realnih možnosti, da bi prevzemali družbene in delovne odgovornosti. Čeprav so to pomembni pogoji za premagovanje nasprotij, tako ozke ocene krize mladih generacij ne morejo zadovoljiti, ker puščajo odprta tista vprašanja, ki so bila in so še vir nesporazumov, konfliktov in protislovij. To so vprašanja angažiranosti mladih ljudi za samoupravno demokracijo, za socialistično perspektivo, njihov odnos do socialistične preteklosti in prihodnosti, ki se z gesli o samoupravljanju in potrebi prevzemanja odgovornosti ne razrešujejo in presegajo.

Ne kaže zanemariti dejstva, da je mnogo zelo prizadetih mladih ljudi kritično razpoloženih do te družbe, do njene preteklosti in sedanjosti, do socializma kot politične koncepcije in ideologije, in da sta ta kritičen in skeptičen odnos glavna vsebina njihovega konflikta. Ta se kaže po eni strani v upornem odklanjanju družbenih, političnih in idejnih zamisli, po drugi strani pa v mrzličnem iskanju lastnih izhodov iz intimnih stisk. Neredko v razpravljanju o problemih mla-

dih generacij argumentirano ugotavljajo, da išče velik del mladih rešitev iz takih kriz v umiku v privatnost, v politični in moralni nihilizem in odpovedovanje politični in družbeni angažiranosti. Če gre za mlade ljudi z največ znanja in sposobnosti, je to za družbo problem, ki ga ne more podcenjevati.*

V takih pojavih ni težko razpoznati razumljive in v bistvu pozitivne reakcije na družbeno prakso etatističnega socializma, na odklanjanje zahtev po konformistični adaptaciji, ki jo je ta terjala zlasti od mladih ljudi, na ogroženost in nesvobodo, ki jo je vsiljevala, na verbokratizem in birokratizem, s katerim se jim je predstavljala, in druge politične in moralne anomalije, ki so jo spremljale. Toda ne gre samo za etatizem, temveč tudi druge protislovne pojave socialističnega razvoja, ki jih politični poraz etatističnih koncepcij in prakse ni presegel in odpravil. Gre tudi za protislovja, ki spremljajo družbeno in gospodarsko reformo, orientacijo družbe v večjo ekonomičnost in racionalnost, premagovanje egalitarizma in nastajanje socialistične zavesti v novih družbenoekonomskih razmerah.

Mnoge spremljajoče pojave tega razvoja v duhovni in še posebej v moralni sferi skuša politična praksa pogosto prikazovati kot neogibnosti, katerim se socialistična rekonstrukcija ne more upirati. Prilagajanj takim neogibnostim pa prizadeti mladi ljudje ne morejo sprejeti kot načela, če so ta prilagajanja moralno dvomljiva in potemtakem tudi politično škodljiva. Ne pričakujemo, da bo človek, ki ustvarja svet moralnih vrednot, ocenjeval pojave svoje sredine po tem, kaj je potrebno in kaj je neogibno, ne pa po moralnih kriterijih, kaj je res in kaj ni res, in kaj je prav in ni prav. Konflikti med težnjami po priznavanju političnih neogibnosti in kritiko po svojih moralnih kriterijih, med politično pragmatistično in idejno in emocionalno presojo, ki črpa iz zavesti, da »potrebno« ni vedno tudi »resnično in pravično«, bodo ostali in se bodo tudi ob utrjevanju samoupravne demokracije vedno znova pojavljali. Demokratska družbena praksa, ki se je pripravljena verificirati v javnosti in ki nenehno išče stika s kritiko, ker ji je tak dialog potreben, se bo sicer s tako kritiko spopadala, ne bo ji pa mogla odrekati družbene potrebnosti in progresivnosti.

Demokratska in samoupravna orientacija ter pritegovanje vsakega posameznika k sodelovanju in odločanju v javnem življenju, v delovni in v življenjski sredini še ni postala splošna praksa in še ne osvobaja vseh ustvarjalnih energij in sposobnosti mladih ljudi. Ta orientacija odpira mladim generacijam široka področja uveljavljanja in možnost bitke za progresivne koncepte. Toda takšna perspektiva je bila še do nedavnega predvsem deklaracija in marsikdo, ki je vanjo preveč verjel, je tvegala poraz. Nestvarno bi bilo pričakovati, da tudi v prihodnje takih primerov ne bo, ker političen obračun z etatizmom ne pomeni, da se družbeno odklonjena in obsojena praksa ne bo še dolgo pojavljala in ohranjela. Toda zaradi nove politične in du-

* Stipe Šušar: Omladina i pomladjivanje Saveza komunista, naše teme 1966, str. 1799.

hovne klime kaže veliko več na uspeh, verjetnost porazov zaradi nedemokratske prakse pa je manjša kot v preteklosti.

Upor mladih ljudi ima zaradi tega vse možnosti, da se s progresivno vsebino staplja z naprednimi družbenimi tokovi v bitki za humanizacijo družbe, za progresivno dilemo našega družbenega razvoja, ki je tudi dilema, za katero se odločajo napredne sile sodobne družbe v vsem svetu. Pri tem ni pričakovati, da bodo vsi nesporazumi tudi že odpravljeni. Mlade generacije se bodo znova pojavljale kot kritiki preteklosti in politične neogibnosti v imenu svojih moralnih spoznanj, zmanjševali bodo možnost trenutnih, neposredno zahtevanih političnih rezultatov v imenu zavesti o nerazdružljivosti ciljev in sredstev.

Toda ne glede na takšno perspektivo, ki je v naši družbi gotovo stvarna, ostaja še vedno vir nesporazumov ocena preteklosti in problemov socialistične evolucije, ocena zmag in porazov, uspehov in zmot v zadnjih treh desetletjih, zlasti tega, kar se danes opredeljuje kot politična, intelektualna in moralna kriza socializma v polpreteklem razdobju predvsem v Sovjetski zvezi, pa tudi v vseh drugih deželah socialističnega, političnega in duhovnega območja.

Vrednotenje politične preteklosti in odnos do politične dediščine je že od nekdaj vir trenj in konfliktov med generacijami. Sleherna generacija, ki je morala prevzeti odgovornost za velike družbene preobrazbe in je iz revolucionarnih bojev izšla z vrsto političnih socialnih, gospodarskih in idejnih zmag, želi ohraniti samo herojski videz in blišč zmagovalca, svoja dejanja pa prikazovati kot uspeh svoje revolucionarne zavesti, zavzetosti in idealizma. Manj je pripravljena govoriti tudi o zmotah in zablodah, o tem, kako so bili doseženi rezultati včasih daleč od zastavljenih ciljev in pričakovanj, kako je s svojimi predvidevanji ostajala nemočna pred stvarnostjo. S takim stališčem zadeva ob ocene mlajših generacij, ki izhajajo iz svoje situacije, ki se niso sposobne emocionalno poglobljati v preteklost, jo nekritično sprejemati in zaradi tega odklanjajo takšno prikazovanje polpretekle zgodovine kot neprepričljivo pretiravanje, kot hipostaziranje svoje družbene akcije in ustvarjanje nove mitologije.

Nevarno bi bilo take ocene in kritike samo nestrpno zavračati in odgovorjati nanje s fatalizmom, da je bilo vse, kar je bilo, nujno in neogibno, ne pa splet možnosti in nemožnosti, doseženih spoznanj in zmag ter zmot in porazov, zlasti pa razvitosti zavesti, ki so jo omejevale družbenopolitične in druge razmere in ki se je v revolucionarni praksi znova preverjala in dopolnjevala. Prav tako kot je neresnično ugotavljati samo deficitnost zavesti, pomanjkljivosti spoznanj in nesposobnost predvidevanj iz retrospektive sedanjosti in današnjih spoznanj, brez skrbne analize pogojev in okoliščin, v katerih je družbena akcija nastajala, dosegala zmage in doživljala poraze ter ob tem spreminjala in dopolnjevala svoja spoznanja ter se dvigala do vse višje in popolnejše zavesti.

Odklanjanje ocen preteklosti, zlasti krize socializma in mednarodnega delavskega gibanja od njenih akutnih začetkov okrog leta 1950 dalje z vsemi njenimi posledicami, ni neutemljeno samo zaradi

mladih generacij, temveč zaradi revalorizacije marksizma, zaradi nekaterih znanih, samo polovičnih ali literarnih resnic, ki so zadostne za dvom, nezadostne pa za sodobno, moderno socialistično zavest. Lucien Goldmann je leta 1957 v enem od svojih esejev zapisal, da je po njegovem »najpomembnejša naloga marksističnih mislecev izdelava stroge analize razlogov, narave, širine in evolucije krize v delavskem gibanju zadnjih tridesetih let« ... Toda zaveda se obsežnosti in občutljivosti takšnega projekta, ki je lahko le rezultat mnogih individualnih in kolektivnih naporov, zato takoj dodaja: »Če za zdaj ni mogoče začeti takega dela, bi bilo potrebno napraviti vsaj prve korake k svobodni, odprti in prijateljski diskusiji med vsemi, ki se tako ali drugače zanimajo za marksistično misel in socializem ne glede na svoje ideološke razlike«.*

Dialog, ki ga je predlagal Goldmann, se iz različnih objektivnih, zlasti pa verjetno subjektivnih vzrokov ni mogel razviti, zlasti ne v Sovjetski zvezi, kjer bi bili za to najprej poklicani. Molk o tridesetih letih je tam danes močnejši kot kadarkoli od Stalina dalje, čeprav postaja nepripravljenost za ocenjevanje polpreteklega razdobja vzrok vse globljih nesporazumov med mlado in staro generacijo, pa tudi med generacijami, ki so to razdobje doživljale. Ta molk prikazuje že kot postopno restalinizacijo in vračanje od ocen Nikite Hruščova ter drugih, ki jih je njegov nastop spodbudil, k tistemu vrednotenju stalinskega razdobja, ki politična nasilja in zločine, vse hujšo nesvobodo in konformizem, politično in duhovno tiranijo prekriva s heroizmom, gospodarskimi uspehi in vojaškimi zmagami.

Takšne sodbe so gotovo pretirane in površne, ker niso utemeljene z drugimi znaki, da bi se res vračala politični praksi preteklega razdobja. Razumljivo pa je tudi, da ni bilo mogoče vztrajati pri ocenah in sodbah Hruščova, ki so prepoenostavljeno skušale naprtiti vso odgovornost za mrak tridesetih let samo mrtvemu Stalinu, ki je bil z vsemi kvalitetai odsev sistema in mentalitete vodilnih slojev sistema, od katerih večji del sestavlja današnje državno in politično vodstvo.**

Iz tega precepa, v katerega je Hruščov postavil sistem in starejšo generacijo, ker je tako enostranska obsodba Stalina odpirala vprašanje njihove odgovornosti, se skušajo izviti te generacije z molkom, odklanjajo ponovno ocenjevanje s sklicevanjem na heroizem, na gospodarske, vojaške in politične zmage. To seveda ne odpravlja problema, ki rojeva nasprotja, temveč ga odmika v prihodnost, nasprotja pa pogloblja. Ni mogoče predvidevati, ali bodo današnje, še živeče generacije, ki se ne morejo odreči odgovornosti za preteklost, sposobne dopustiti in sodelovati v iskanju resnice o sebi in svoji dobi ali ne. Dvomljivo pa je, da bodo brez take ocene lahko vključevale mlajše generacije v proces nadaljnjega socialističnega razvoja, ki se lahko osvobaja v preteklosti izoblikovanih metod in dviga do novih spoznanj z oceno svoje prakse.

* Lucien Goldman: Dialektička izstraživanja. Sarajevo 1962. str. 268.

** Prim.: Janez Stanič: Razmišljanje o tridesetih letih, Delo 1966, 4–6 dec.

K ocenjevanju in dialogu, ki ga je predlagal Goldmann, bi bili poklicani tudi tisti, ki so prenašali stalinizem kot tragično in neizbežno usodo, ki so z molkom sprejemali soodgovornost za vsa izkrivljanja socialistične teorije in prakse in bi bili morali, čeprav gledano z današnjega zornega kota, po svoji moralni vesti najbrž protestirati. Na takšne očitke je odgovarjal že György Lukacz leta 1958 in najprej pojasnjeval, da so priprave za uničevalno vojno proti socializmu vsiljevale mislečemu človeku in komunistu podreditev tudi življenjskega dela vključno s spoznanju o birokratski tiraniji Stalinovega režima. Iz istih razlogov je bil po izpovedi Lukacza moralno nemogoč tudi protest proti zločinom, nasilju in fizičnemu uničevanju mnogih domnevnih sovražnikov »naj je partija pod Stalinovim vodstvom počela ne vem kaj, sem mislil tako kakor vsi moji tovariši, namreč, da moramo v tem boju ostati z njo solidarni in to solidarnost dvigniti nad vse«.*

Iz današnjih razmer, z merili sodobne socialistične zavesti in sodobnih moralnih pojmovanj je takšno pojasnilo intelektualna in moralna kapitulacija pred nasiljem, prilagajanje nasilju in prevzemanje moralne odgovornosti zanj. Toda manj zaradi dimenzij nasilja v stalinsem sistemu birokratske tiranije kot zaradi ogroženosti socializma in delavskega gibanja, ogroženosti socialistične perspektive v takratni svetovni in evropski politični konstelaciji, so bile takšne moralne odločitve sestavni del socialistične zavesti ne le misleca, kot je bil Lukacz in mnogih marksističnih intelektualcev in revolucionarjev, temveč tudi tistih, ki so bili sami žrtve nasilja in so priznavali pred sodiščem zločine, ki jih niso storili, in zahtevali zase smrtno kazni, čeprav so se zavedali, da jim ne gredo po nikakršnih zakonih.

Takšne nečloveške deformacije morale in takšno zasužnjevanje vesti in prepričanja so znak nerazvitosti socialistične zavesti, njenega nastajanja ob socialistični graditvi nizko razvite in zaostale dežele, kot je bila Sovjetska zveza, in političnih okoliščin, ki so to graditev z vseh strani ogrožale. Lukacz se je sam tako moralno odločal, kot je leta 1958 pojasnjeval, že leta pred tem, ko se stalinizem še ni uveljavil kot sistem političnega nasilja, pa je v delu Zgodovina in razredna zavest to predvideval in svaril pred nevarnostmi, ki groze socializmu, če družbena praksa ne bo vztrajala pri nerazdružljivosti ciljev in sredstev, posameznikov in množic. Vsako razdvajanje lahko vodi k brutalnemu nasilju posameznikov in prav to se je zgodilo.

Takšna zaostala zavest se je v letih pred drugo svetovno vojno prenašala iz Sovjetske zveze kot prve in matične socialistične dežele v druga socialistična gibanja po svetu, zadevala ob odpore in doživljala preobrazbe v razvitejših sredinah, se ohranjevala, zlivala in se potrjevala v nastajajoči zavesti etatističnega socializma posameznih socialističnih dežel po vojni. Prvi hujši poraz je doživela leta 1948, ko je prišla v navzkrižje z jugoslovansko prakso, čeprav so se nekatere njene prvine ohranjevale še dalje v vsem etatističnem razdobju,

* G. Lukacz: Razkroj uma, Lj. CZ. 1960, str. 648.

tako pri nas kot v drugem socialističnem svetu, se prepletale z novimi in višjimi oblikami, novimi spoznanji in pojmovanji.

Proces transformacije v socialistični zavesti od njenih začetnih oblik do današnjih v okviru celotnega družbenega razvoja doma in v svetu daje odgovor na vprašanja o uspehih in neuspehih, možnostih in nemožnostih, o doseganju in nedoseganju postavljenih družbenih in političnih ciljev. Ne gre za heroizem in mitologijo, za precenjevanje svoje lastne pomembnosti niti za determinizem, češ da je bilo vse v preteklosti potrebno in neogibno ter vnaprej predvideno. Pravo oceno pravilnosti predvidevanj, neogibnosti in zamujenih možnosti ne morejo dati apodiktične ocene z današnje retrospektive, temveč skrbne analize političnih, ekonomskih, idejnih in drugih okoliščin, stanja in sprememb teh pogojev evolucije socializma kot gibanja in sprememb v zavesti.

Taka analiza pojasnjuje odgovornost ne samo slojev, ki so sprejemali politične odločitve, temveč tudi tistih, predvsem intelektualnih slojev, ki pri teh niso sodelovali, so se pa z njimi strinjali ali nanje pristajali in se jim podrejali. Odgovornost je tudi v zadnjem primeru nedeljiva in generacije, ki so različno in s tako ali drugačno formalno odgovornostjo v preteklem razdobju sodelovale v naprednem družbenem gibanju, so odgovorne za uspehe in neuspehe. Tudi tiste, ki so se intimno upirali odločitvam, ki jih bodo morda ocenjene kot nepotrebne, kot zmotne, se ne morejo odrekati odgovornosti. Večina se je podrejala iz zavesti, ki je narekovala »solidarnost nad vse«. Tako zadržanje bo podrobnejša analiza sicer lahko ocenjevala kot nerazvitost zavesti, kot omejenost spoznanj, ne pa kot pomanjkanje poguma ali bojazen pred tveganjem.

Odgovornost do resnice

Pretirano optimistično bi bilo pričakovanje, da je politična in duhovna klima že naklonjena kritični presoji družbene prakse. V sodobno visoko razvitem industrijskem svetu konstituirani interesi države, gospodarskih sistemov in političnih struktur vedno bolj zahtevajo od človeka priznavanje političnih neogibnosti in sprejemanje nalog, ki te narekujejo. Tiste, ki se jim obotavljajo podrežati ali se jim upirajo, izpostavljajo očitku, da so sentimentalni in neprilagojeni utopisti, če pa postane neprilagojenost nevaren upor, se ne pomišljajo potisniti jih tudi v popolno osamljenost in jih oropati vsake varnosti. Idealno varno je samo življenje »veselega robota«, ki živi v skladnosti s svetom. (André Gorcz.)

Tudi v zmagovanju demokratične, socialistične zavesti in spoznavanju potrebe po kritičnem dialogu z družbeno prakso niso še premagane vse konservativne prvine, ki kritični presoji določajo ozke meje in utemeljujejo to z ogroženostjo socialističnega razvoja. Toda čeprav je takih teženj vedno manj in je klima za kritično ocenjevanje v vsakodnevni praksi samoupravne demokracije vedno ugodnejša, pomeni nasprotovanje neogibnostim še vedno tveganje izgube varnosti

in sprejemanja osamljenosti, prilagajanje pa varnost in ljubezniva priznanja.

Vsako ocenjevanje družbene prakse in vsaka teoretična antipacija je lahko podvržena zmotam, toda tudi zmota v demokratični klimi pomaga odkrivati resnico. Nestrpnost družbenih mehanizmov in posamezni interesi zmote prikazujejo kot nevarnost, kritičnemu ocenjevanju odrekajo kompetentnost, zase pa zahtevajo prilagojenost in zvestobo. Toda spoznanja naj bodo zmotna ali pravilna, se verificirajo v praksi, zato zmote, ki nastajajo v ustvarjalnem naporu po obogatitvi človeškega spoznanja, v iskanju novih teoretičnih in praktičnih rešitev, demokratična družba ne more odklanjati in je ocenjevati kot politično in moralno šizmo.

Vsak napor po novih spoznanjih in kritičnih ocenah družbene prakse ali doseženih teoretičnih spoznanj pa predpostavlja polno odgovornost do resnice. Odklanjanje političnih neogibnosti, kritično ocenjevanje preteklosti in sedanjosti je lahko učinkovito in napredno samo, če temelji tudi na pripravljenosti skrbnih analiz družbene resničnosti, na oceni vseh relevantnih pogojev v stvarnosti in takšni sposobnosti anticipacije bodočnosti, ki izhaja iz spoznanja naprednih teženj in prvin v ekonomsko tehničnih procesih družbe, v spremljanju sprememb v družbeni strukturi in transformacij družbene zavesti.

Uporna presoja, ki se izživlja v tveganju, da bi dokazovala svojo pogumnost in zanikanje, ki se uveljavlja samo zaradi ustvarjanja videza avtonomnosti, se slej ali prej razkriva kot aristokratska vzvišenost, mimo resničnih družbenih dilem pada v narcisoidno teatraliko in samo sebi namenjen revolt. Kritično ocenjevanje, ki se ne meni za zvestobo resnici in za odgovornost, brez tega pa resničnega napora za nova spoznanja ni, mora ne glede na svojo navidezno upornost kmalu kapitulirati ali se podrežati še bolj neresničnim alternativam, kot so tiste, katerim je bilo namenjeno.

Ni nenavadno, če se družba, ki po političnem obračunu s svojo etatiščno preteklostjo zelo hitro utrjuje demokratično klimo, srečuje v svoji sredini s takimi pojavi zlasti pri mlajših ljudeh. Najbrž nista na mestu velika zaskrbljenost in pesimizem, dokler taka narcisoidna upornost še razkriva prizadetost in iskrenost ter pripravljenost dokopati se do resnične podobe družbe in sveta in dokler se giblje v moralno dopustnih mejah, ki izpričujejo odgovornost do resnice in drugih moralnih vrednot, katerih dosledno izvajanje mlade generacije še zlasti zahtevajo. Nemogoče pa je pristajati na tisto absolutno zanikanje sedanje in pretekle prakse, ki temelji samo na nekontroliranih emocijah, na rigidnem odklanjanju filozofske in družbene analize političnih gibanj in duhovnih tokov in na površnem primerjanju domnevno doseženega z domnevno pričakovanim ter ponuja to kot dokaz poloma socialistične teorije in prakse.

Nekaj podobnega je bilo zadnje pol leta sem in tja mogoče razbrati iz zelo heterogene vsebine študentskega glasila Tribuna. Toda delen ponatisk in komentar v tem glasilu k meditacijam pisatelja Borisa Pahorja, ki so bile najprej objavljene v tržaški reviji Zaliv, ne

dopuščajo, da bi ignorirali take težnje in pojmovanja. Ne le politična, temveč moralna dopustnost teh ocenjevanj je tako sporna in nesprejemljiva, da bi že molk o tem pomenil solidariziranje. Zato gre k vsem drugim političnim ocenam takšnega prikazovanja postaviti najbolj resno vprašanje odgovornosti, moralne upravičenosti in moralne dovoljenosti ter moralno dovoljenih meja kritičnega presojanja sploh.

V Zalivu objavljene meditacije, ki naj bi bile kritična ocena slovenske politike in politikov zlasti od 1945. leta dalje, so takšne narave, da ne dovoljujejo dialoga. Nadvse težka in občutljiva vprašanja socialistične evolucije, v okviru te pa vprašanja naše lastne poti od 1945. leta do današnjih dni in naše socialistične perspektive, zaposlujejo veliko razmišljujočih ljudi v naši družbi. V to iskanje resnice se vključujejo sociologi, književniki in politiki. Bežno je treba prelistati jugoslovansko publicistiko in že se je mogoče prepričati o prizadetosti, s katero se obravnavajo vsa vprašanja od nacionalnih, socialnih pa prek filozofskih, moralnih in estetskih. V vsem tem intelektualnem naporu se odkrito križajo mnenja, iščejo ocene preteklosti in rešitve za prihodnost. Kar pa še to intelektualno klimo posebej karakterizira, je konkretnost analiz domače stvarnosti in širina v ocenjevanju družbenih pojavov in idejnih tokov v svetu.

Ob tem pa kratek sestavek povezane apodiotične ocene tržaških meditacij, o tem, kaj je in kaj ni res, intelektualna skromnost predstav o socializmu narodni biti in politiki in ihtavo odklanjanje nekaterih iztrganih stavkov iz Kardeljeve knjige ter nekaj zelo splošnih ocen brez ene same lucidne misli, izpade kot emocionalno nekontroliran revolt, ki se posmehuje vsem intelektualnim naporom, se ponuja kot pisateljski navdih, sposoben v nekaj stavkih odkriti tisto resnico, katero številni drugi z mnogimi napori niso sposobni tako hitro spoznati. Na takšni ravnini pa je mišljenjski boj, ki ga pričakuje pisec, nezanimiv, nemogoč in najbrž brez vsake koristi.

Ta zapis ocenjuje študentski list kot članek »zgodovinske vrednosti«, ki ima »pomen za perspektivo slovenske zgodovine, kot ostro in odkrito besedo z zanimivo in resno težo«. Predvsem take ocene vsiljujejo vprašanje intelektualnih in moralnih kriterijev ocenjevalca ali ocenjevalcev. Ker bi bilo o intelektualnih kriterijih težko dvomiti, saj gre za ljudi, ki pridobivajo v slovenskem kulturnem svetu ime in ki so s publicističnim in knjižnim delom že dokazovali širino in znanje, ostaja predvsem vprašanje moralnih kriterijev.

Kritičnemu ocenjevanju politične prakse iz preteklosti naj bi se pridružilo kot zavezniško ravnanje pisanje slovenskega književnika, ki razglašala zelo na kratko slovensko politiko 20 let kot prevaro. Kritična presoja je šla s tem prek meja moralno dovoljenega in prek odgovornosti do resnice, ki je ena od njenih temeljnih prvin, če želi to ostati. Pomanjkanje občutka za moralno dovoljeno in odgovornosti do resnice ob vsem kritičnem odnosu do politične prakse ocenjevalcev, prikazovanje teh tržaških ocen z »zanimivo in resno težo« je predvsem v ponujanju nekaterih neresnic, o katerih skoraj ni mogoče dvomiti, da pomenijo resnico za ocenjevalce.

Ena od teh je iz današnje retrospektive postavljena trditev, da se socializem slovenskim ljudem leta 1945 ni razodel v moderni in demokratični obliki in da je v tem zgodovinska prevara slovenske politike. Kot bi bil socializem lahko delo genijev, ki bi iz ruševin in revščine ustvarjali materialno in duhovno kulturo slovenske družbe, in si sami določali politično konstelacijo! Ker pa je moderni socializem lahko rezultat številnih objektivnih in subjektivnih osnovnih pogojev in ker se je ta socializem razvijal v porušeni in zaostali deželi, z nečloveškimi naporami skozi vrsto notranjih in zunanjih kriz do stanja, ko se približuje moderni in demokratični samoupravni obliki, je trditev o prevarantski politiki komunistov huda neresnica. Drugo je vprašanje, ali bi bila ta pot lahko krajša in ali je bila cena za doseženo previsoka, ali je bilo vse neogibno in nujno v teh 20 letih. Toda to so vprašanja, ki terjajo drugačnih, temeljitejših in neimproviziranih ocen. Ni pa mogoče z resnostjo in odgovornostjo zanikati, da je le politični koncept komunistov lahko dajal takšno perspektivo, o kateri govori v Razvoju slovenskega narodnega vprašanja Kardelj, in da je bil ta koncept verificiran v praksi.

Druga nič manjša neresnica je tista, ki prikazuje današnje stanje z vsemi znanimi bolečimi posledicami trenutne politične orientacije kot nasprotje vseh pričakovanj demokratičnega in socialističnega razvoja. Samoupravna demokracija in gospodarska reforma sta po obdobju etatističnega socializma zmaga modernih socialističnih koncepcij v družbeni zavesti, to zmago pa so lahko omogočili ustvarjeni in doseženi materialni pogoji. Z vsemi protislovji in vsemi bolečimi pojavi, ki spremljajo to orientacijo, je to edina moderna socialistična perspektiva. Mogoče so marsikateri kritične pripombe na preteklost in sedanjost. Toda te perspektive ni bilo mogoče doseči čez noč ali v kratkem času, temveč samo z mnogimi naporami je ena od resnic, katero kdorkoli, ki pozna sodobne dileme družbenega razvoja sveta ne bo niti skušal spodbijati.

Znao je, da je bitka za to perspektivo potekala dolga leta tako v množicah kot med vodilnimi sloji, ki so skušali uveljavljati konservativne etatistične in samoupravne koncepcije. Ti procesi se niso začeli in ne končali šele leta 1966. Podatki o tem so znani in še tako kritičen odnos do oblik in načina boja za demokratične in samoupravne koncepte ne more mimo teh znanih dogodkov.

Zato gre ob tem ocenjevanju tudi za nekatera imena in politike. Odveč je vsako apoteoziranje živečih politikov in razglašanje, da je bilo vse, kar so kadarkoli zamislili, samo genialno in nezmotljivo. Politična praksa etatističnega razdobja je bila obremenjena tudi s takimi neprepričljivimi težnjami po prikazovanju vodilnih političnih ljudi v naši družbi. Toda če jo opuščamo in se potegujemo za kritičnejši odnos tudi do političnih delavcev, to ne pomeni, da bi lahko ignorirali ves njihov opus. V medsebojnem ocenjevanju smo lahko pravičnejši ali krivičnejši. Toda v nobenem primeru, če hočemo ostati odgovorni do resnice, ne bi smeli izgubiti občutka za spoštljivo oceno tega, kar je bilo doseženo in v sami družbeni praksi potrjeno. Kardeljevo

mesto v teoriji in praksi jugoslovanskega socializma in slovenske politike je z vrsto njegovih teoretičnih del in političnih realizacij tako jasno določeno, da tega mesta ne more spremeniti nikakršna kritična ocena ali dvom o kateri od njegovih današnjih ali včerajšnjih ocen in zamisli.

Ne gre za spomenike, ki jih bo postavljala prihodnost po svoji presoji, in ne za tiste ocene, ki jih lahko da samo zgodovina. Toda ob vsem kriticizmu do političnih dogajanj v preteklosti ni mogoče podvomiti o formatu Kardelja kot izvirnega politika in nosilca naprednih konceptov slovenskega političnega razvoja. Drugačna »trpka resnica« o tem, kako Slovenci po vojni nismo imeli izvirnega politika, ni nič manj apodiktična in neresnična od apoteoziranja politične nezmotljivosti.

Težko verjamem, da ocenjevalci Pahorjevih meditacij ne vedo za te resnice. Ker to ni mogoče verjeti, je dvom o vrednosti kriterijev, s katerimi ponujajo drugačne resnice, utemeljen. Če je tako, potem gre res za samoljubni revolt, ki ni pripravljen s prizadeto kritiko sodelovati v bitki za naprednejšo socialistično prihodnost. Potem ni mogoče tega ocenjevati drugače kot samoljubno razkrivanje navideznega poguma, ki pomeni prav zaradi svoje navideznosti strah ali nesposobnost, da bi se spopadal z resničnimi problemi. S tem pa se odvaja tudi od tiste pozitivne vsebine, ki jo mlade uporne generacije v vsakem času izpovedujejo.